

UN PRECURSOR AL UNITĂȚII NAȚIONALE:
PROFESORUL ARDELEAN
CONSTANTIN ROMANUL VIVU

DISCURS ROSTIT LA 29 MAIU 1929 ÎN ȘEDINȚA SOLEMNĂ

DE

SILVIU DRAGOMIR

CU RĂSPUNSUL D-LUI

DR. I. LUPAȘ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201400915

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1 9 2 9

UN PRECURSOR AL UNITĂȚII NAȚIONALE:
PROFESORUL ARDELEAN
CONSTANTIN ROMANUL VIVU

DISCURS ROSTIT LA 29 MAIU 1929 ÎN ȘEDINȚA SOLEMNĂ

DE

SILVIU DRAGOMIR

CU RĂSPUNSUL D-LUI

DR. I. LUPAȘ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201400914

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1 9 2 9

D-l Președinte *Em. Racoviță* salută pe *I. P. S. S. Dr. Miron Cristea*, Patriarhul României, Membru al Inaltei Regețe, cu următoarele cuvinte :

Inalte Regent,
Inalt Prea Sfințite Patriarh,
Inalte membru onorar și prieten al Academiei,

Intrupezi aceste trei haruri, tustrele foarte scumpe nouă, și deaceea putem spune că cu întreită bucurie vă vedem printre noi, mai ales că e vorba astăzi de consacrare publică și sărbătorească a unui nou tovarăș în obștia noastră culturală.

Membrii Academiei se nasc din ziua alegerii, dar botezul academic îl primesc în ziua, când sub auspiciile unui înalt protector sau prieten, au rostit discursul lor de recepție în fața celor ce l-au ales și în fața celor ce s'au adunat liber ca să-i audă.

Cu recunoștință își va aduce aminte colegul nostru Dragomir că i-ai fost naș, iar noi îți mulțumim că ai venit printre noi și te asigurăm de dragostea noastră respectuoasă, cetățenească și academică.

*Inalt Regent,
Domnilor Colegi,*

Cel dintâu cuvânt, pe care îl rostesc în incinta Academiei, Vi se adresează Domniilor-Voastre, Domnilor Colegi, spre a vă mulțumi pentru sufragiul prin care m'ați chiebat în onorificul colegiu al celor mai aleși reprezentanți ai științei și culturii române. M'ați ales pentru a continuă să lucrez de-acum în acest templu al științei, care dela începutul înființării sale a avansat ideea unității naționale și m'ați chemat să ocup fotoliul văduvit al lui Vasile Pârvan, stins prea curând dintre nemuritorii, cari au făurit o glorie mai mult zilelor noastre. Înainte de-a desvolda subiectul, ce l-am ales, voi încercă să aduc înaintașului ilustru un prinos, pe care activitatea sa l-a binemeritat.

Pe Vasile Pârvan moartea l-a smuls dintre noi în toiul celei mai strălucite activități. El a părăsit catedra înconjurată de ucenici, mult înainte de a-și fi împodobit fruntea cu argintul bătrâneței, care își cere partea de odihnă dela toți cei ce suntem zidiți din lut. Glasul său a amuțit în această incintă, când se părea că vibrează mai puternic, despiciând taina vremilor de demult, care au îngropat sub mormane de piatră și moloz gloria nepieritoare a strămoșilor noștri.

Născut la 10 Octomvrie 1882 în comuna Huruești, cătunul Perchiu din județul Tecuci, Vasile Pârvan face școala primară la Berești, (în județul Covurlui), unde eră dascăl chiar tatăl său Andrei Pârvan. După ce absolvî liceul clasic din Bârlad, trece la Universitatea din București, pentru a luă licența în istorie în primăvara anului 1904. Discipol al școalei istorice, în fruntea căreia au stat regretații noștri colegi Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan și mai ales ucenic al d-lui Nicolae Iorga, învățatul care a îndrumat toată cultura românească cu două

decenii înainte de înfăptuirea unirii, Pârvan își începe activitatea științifică prin câteva lucrări de seminar, remarcabile prin spiritul critic, metoda riguroasă și puterea de sinteză, pe care o manifestă de pe atunci. În domeniul propriu de muncă s'a afirmat însă numai după ce a plecat în Germania, pentru a termina studiile la Universitățile din Iena, Berlin și Breslau, între anii 1904—1908, specializându-se în istoria veche. Când, abia întors din străinătate prezentă Academiei, pe lângă o excelentă teză de doctorat, și o lucrare istorico-filozofică despre Marcus Aurelius Verus Caesar: fostul său profesor, D. Onciul constată ¹⁾, cu deplină satisfacție, că Pârvan «dovedește, chiar dela începutul carierei științifice, o serioasă pregătire metodică și științifică, judecată istorică și cultură literară, cu întinse cunoștințe bibliografice în specialitatea sa, care îndreptățesc așteptarea în serviciile însemnate, ce d-sa poate aduce istoriografiei noastre». În anul 1909 fu numit profesor suplinitor, iar în anul 1910 agregat definitiv pentru catedra de istorie veche și epigrafie dela Universitatea din București și ceva mai târziu director al Muzeului Național de Antichități. La 18 Maiu 1911 fu ales membru corespondent al Academiei Române, pentru ca doi ani mai târziu, să intre sub această cupolă ca membru activ. Pe atunci Pârvan pregătiă cea de-a treia campanie de săpături arheologice, pentru a scoate de sub ruine cetatea Ulmetum, după ce în răstimp zdrobise cu târnăcoapele sale zgura și de pe alte monumente vechi din Scythia Minor, din Dacia Malvensis și din Moldova de jos, iar din mănunchiul de rămășițe dela Tropaeum, săpate mai înainte de regretatul Tocilescu, reînviase vieța ce pulsă în această colonie romană din Dobrogea. Academia oferă astfel fotoliul său tânărului învățat, deplin convinsă, că va pune la cale și va duce la bun sfârșit explorarea și descrierea epocii celei mai vechi din istoria țărilor noastre. Pârvan a justificat întru toate aceste așteptări. Convingerea lui eră «că poporul daco-român ar căpăta o nouă istorie, și nu mai puțin o nouă valorare în mijlocul popoarelor europene: el ar fi recunoscut ca cheia de boltă a culturai mediteraneane în sud-

¹⁾ Analele Academiei Române, Debateri, pe anul 1909.

estul european și ca un element prin excelență statornic și nobil în lumea neastâmpărată, pestriță și — sufletește — încă nelimpezită a acestor ținuturi, dacă s'ar culege toate izvoarele, literare și monumentale, de aici, între granițele de timp, 1000 a. Chr.—1000 p. Chr. și între granițele geografice, Alpii norici, Bosporul cimmerian, Carpații nordici, Olympul ». Interesul său arheologic nu s'a oprit însă numai pentru a urmări civilizația romanismului în aceste limite, ci a căutat să descopere și urmele civilizației elenice și elenistice, după cum mai târziu, a înțeles să adauge descoperirile mai nouă din Ardeal din epoca preromană, cadrului larg, ce și l-a fixat drept program al muncii științifice. Astfel prin comunicările despre *Zidul cetății Tomis* și *Gerusia* din *Callatis*, cum și prin rapoartele despre săpăturile dela Caranasuf a coloniei milesiene Histria, pe care n'a avut norocul să o vadă în întregime scoasă de sub pământ, a adaus material imens și a scos la iveală o mulțime de monumente, care mărturisesc înrăurirea culturii grecești în teritoriul dela gurile Dunării spre interiorul continentului. Războiul a întrerupt lucrările aceste în plină desvoltare, dar viziunea amintirilor desgropate l-a urmărit pe maestrul arheolog și în retragerea dela Iași, în așa măsură, că după 1920 ne-a dat, una după alta, marile opere de sinteză a cercetărilor sale. Intr'adevăr, dintre cele patru lucrări monumentale, pe care le-a construit Vasile Pârvan, în mai puțin de două decenii, cât a durat activitatea sa științifică, numai una, cea dintâi, Istoria Creștinismului Daco-Roman, a apărut încă la începutul activității sale științifice, iar celelalte: Inceputurile vieții romane la gurile Dunării. La Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube și Getica, au fost scrise puțin timp înainte de moarte. Ele constitue pentru istoria aproape bimilenară a pământului daco-roman, pe care și-a impus să o cerceteze, adevărate pietre din capul unghiului. Mai ales *Getica*, această admirabilă protoistorie a Daciei în cele douăsprezece secole, care s'a strecurat dela primul contact al Daciei cu cultura villanoviană și până la sfârșimarea regatului lui Decebalus, va rămâne pentru cercetătorii viitori un tezaur nesecat, în care tot materialul literar istoric, glottologic și arheologic e valorificat și închiegat într'o expunere uni-

tară. Mistuitoarea muncă de-a adună, de-a studiă și de-a interpretă critic un material atât de vast a făcut-o în curs de trei ani, cum ne mărturisește însuș, grăbit poate de o vagă presimțire a sfârșitului apropiat. Ea încununează opera activității sale relativ scurte și cu toate că nu-i decât un fragment din programul pe care l-a lăsat neterminat și un început, pe care autorul însuș se gândia să-l amplifice mai târziu cu rezultatele săpăturilor nouă, totuș cuprinde, fără îndoială, cel mai pătrunzător capitol, care s'a scris cu privire la istoria ținuturilor carpato-danubiene în lumea antică.

Dar în aceeaș vreme, când cu o sfortare fără preget, Pârvan construia această operă nemuritoare, el a stat în mod permanent în serviciul Academiei, ca secretar general și ca director al Școlii române din Roma, organizând munca științifică și căutând să-și creeze colaboratori noi, pentru a scormoni și a cercetă pământul, ce ascunde comorile trecutului nostru îndepărtat. Două reviste, *Ephemeris Dacoromana* și *Diplomatarium Italicum* apar în Roma sub direcția sa, pentru a da prilej membrilor școlii să publice rezultatul studiilor și cercetărilor făcute, iar în țară Pârvan a izbutit să întemeieze revista *Dacia*, prin care știința noastră arheologică, propovăduită și organizată de dânsul, și-a câștigat definitiv un loc de prestigiu. Cercetătorul specialist, care va veni să continue opera sa științifică, găsește, astfel, temelii solide și drumuri bine tăiate. Când va fi fost reluată și continuată cu aceeaș metodă, care a dat maestrului roade atât de bogate, numai atunci va apărea în lumină deplină meritul său covârșitor. Am nădejdea că nu suntem departe de momentul acesta, deoarece Pârvan a știut să-și creeze o pleiadă de elevi și colaboratori, cari vor aduce, în curând, tributul ce-l datoresc magistrului decedat prea de timpuriu.

În această clipă de comemorare simțesc cum stolul de îngeri ai amintirii, pe care la un asemenea prilej solemn, i-a evocat, nu de mult, predecesorul meu, poet și gânditor, cu o rară putere de sugestie, planează triști în jurul nostru și îmi reamintesc durerea și revolta, ce izbucniă atunci din liniștea profundă a sufletului său: « Căci moartea noastră a celor tineri «spunea Pârvan», e mai greu de îndurat ca a celor bă-

trâni: locul nostru nu se poate niciodată împlini în pace, toată taina viitoarei noastre înfloriri, viitoarelor noastre roade de cari, omenirea a fost furată, rămâne în urma noastră și-și cere răsbunarea împotriva Destinului orb ».

Dar taina, pe care a smuls-o științei Vasile Pârvan, nu-l mai urmărește dincolo de încercuirea greoaie a țărânei, căci, cum spuneă, la intrarea în această incintă, sufletul său însetat de nemurire a trecut într'altă vieață, posthumană, supraumană și quasidivină, din veac în veac, în curgerea infinită a timpului, și ne-a lăsat ca un memorial credincios a cecece a fost odată existența sa numai omenească, în spațiul și în formele acordate cu atât de mare sgârcenie de destin, opera strălucită, care va rămâne deapănarea o podoabă a generației noastre.

Domnilor Colegi,

Să-mi fie îngăduit acum, să mă întorc la subiectul ce mi l-am ales și să desgrop din negura uitării una din cele mai luminoase figuri ale frământărilor noastre din trecut, pe profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu. Sub poleiul razelor de soare ale primăverii naționale se trezesc, pare că, la o vieață nouă, umbrele mari ale istoriei. Unul câte unul, reînvie apostolii, cari au semănat ideea națională și răsar luptătorii, cari au fecundat cu sângele lor scump dorința nestinsă pentru unitatea neamului românesc.

În monotonia robiei seculare a Românilor din Ardeal nu arareori străbat licăriri de geniu și scăpărări de eroism. Vitregia nemiloasă a destinului le înghite însă fără de urmă și reprezentanții cei mai glorioși ai timpurilor trecute sunt acoperiți de pulberea uitării. Ca firul de aur, ce străluce necontenit din zgura, care-l învăluie, până ce-l curăță târnăcoapele salvatoare, asemenea și silințele nobile ale generațiilor trecute așteaptă cu răbdare pe istoricul, care trebuie să le pună din nou în lumină, alături de faptele mari și jertfele vrednice a fi veșnicite.

Constantin Romanul Vivu a fost o asemenea figură uitată. Istoriografia ardeleană abia dacă a încrestat numele său, care s'a pierdut în vremile ce au urmat după năpraznica deslăn-

țuire a dragostei de libertate din anii 1848/49. Atâtea crâmpie de idei, ce țâșneau biruitoare din fântânile fermecate, ale căror zăvoare au fost deschise pe câmpia dela Blaj, au fost îngropate din nou, în epoca absolutismului austriac și atâtea din faptele vrednice să fie săpate în bronzul nemuririi s'au irosit în atmosfera grea din timpurile reacțiunii lui Bach. Generația bătrânilor, care au condus revoluția din Ardeal, n'au avut satisfacția de a vedea realizate idealurile, pentru care a luptat, iar tragicul destinului a covârșit toată această epocă, astupând izvoarele și paralizând condeiele, care ar fi trebuit să dea o strălucire deosebită epocii furtunoase din acei ani. Din Istoria lui Papiu Ilarian nu s'a publicat, decât prima parte, iar cea de a doua, plecată în pribegie la Moscova, cine știe când va vedea lumina zilei. Rapoartele comitetului național redactate de Treboniu Laurian și Ion Maiorescu sunt mai mult acte politice dictate de oportunitatea momentului, decât o istorie veridică a sângeroasei revoluții. Iar când, după multe decenii de rodnică activitate, Gheorghe Barițiu, căruia îi revine un rol important în toiul evenimentelor dela 48, reluă firul pentru a povesti unei generații mai tinere străduințele de odinioară, el resimția tot atât de apăsătoare intoleranța regimului cu etichetă tricoloră ungiurească.

Astfel, neamul nostru din Ardeal, a fost nevoit a privi cu adâncă tristețe, cum crește iarba amară a uitării pe mormintele celor mai scumpi eroi și cum, an de an, chipul tinerilor învâpăiați de odinioară se șterge tot mai mult din amintirea celor vii.

Capriciul soartei a vrut însă, ca în zilele cele dintâiu după unire, să găsim în arhive, ce au fost închise până acum pentru noi, aproape toate actele prefecturii a XII-a, condusă în anii 1848/49 de Constantin Romanul ¹⁾. După ce armatele ungi-

¹⁾ Cele mai multe din informațiile, ce le am, cu privire la activitatea lui Constantin Romanul sunt inedite. Voiu strânge într'un mănunchiu tot acest material și-l voiu publica în Analele Academiei Române. Din actele și scrisorile răzlețe aflătoare în arhivele Mikó și Kőváry (Muzeul ardelean, Cluj), a județului Mureș și orașului Tg. Mureș, precum și a fostului comisar ungar Csányi (Arad, Palatul Cultural) se poate reconstitui aproape în întregime arhiva legiunii XII de sub conducerea prefectului C. Romanul Vivu.

rești biruitoare le-au sechestrat, ele au fost utilizate, rând pe rând, pentru a proba ilealitatea poporului nostru, atât față de guvernul din Budapesta, cât și față de Burgul dela Viena, și abia astăzi își îndeplinesc menirea adevărată, de a înălța figura unui erou al libertății și de a preaslăvi mucenicia vrednică de admirație a unui înflăcărat precursor al unirii tuturor Românilor.

Povestind discuțiile, cari s'au desfășurat în Sibiu, în ajunul adunării dela 3/15 Maiu 1848, Papiu Ilarianu, după ce zugrăvește ¹⁾ însuflețirea, ce stăpâniă inimile tuturor, adaugă un episod foarte caracteristic:

« Când se ținea această conferință, intră în mijlocul ei un Român necunoscut și abia s'a pus pe scaun și începù îndată a cuvânta cu mare însuflețire, provocându-i pe Români să șteargă diferența aceasta religioasă și să fie toți una. Acest Român eră fericitul prefect Constantin Romanul, care atunci se întorsese din România ».

Și din alte izvoare avem informație, că profesorul Romanul a sosit la Sibiu în ziua de 8 Maiu, împreună cu Treboniu Laurian. Conferința fruntașilor români, care se întrunise, într'o sală a Consistoriului, pentru a stabili programul adunării naționale, primise cu unanimitate propunerile lui Bărnuțiu. Ele se rezumau în proclamarea națiunii române, depunerea jurământului național și protest în contra uniunii cu Ungaria. O singură întrebare mai nelinișteă pe cei prezenți: în ce chip să înlătore dispoziția proaspătă a guvernului, care dăduse voie a convoca adunarea numai sub condiția ca ortodocșii să o țină la Sibiu, iar uniții să se adune la Blaj. Căzură de acord, că nimeni nu va respecta o asemenea măsură, dacă guvernul ar insista să o pună în practică. Atunci se făcù intervenția tânărului *necunoscut*, despre care Papiu Ilarian ne spune, că a fost prefectul Constantin Romanul. Dar o asemenea propunere depășea cadrele acțiunii politice, pe care o proiectau fruntașii noștri și putea să arunce mărul discordiei în rândurile, care trebuiau să fie ținute strâns într'o desăvârșită so-

¹⁾ A. Papiu Ilarianu, *Istoria Romanilor din Dacia Superioară*, tom. II, pp. 193—94. Viena, 1852.

lidaritate națională. Și cu toate acestea, cu drept cuvânt, numește colegul nostru, d-l G. Bogdan Duică¹⁾ acest episod: «un incident frumos care descopere avântul, aiurarea, până la care se ridicase în unele inimi sentimentul național».

Să ne închipuim o încăpere scundă în clădirea consistorialului din Sibiu, în care, lumea adunată cu zor, dornică de-a ascultă cuvântul fruntașilor, petrecuse câteva ceasuri de înălțare sufletească. Conferința avea să fie intimă, dar de dimineață se adunase un număr mare de intelectuali, care pândeau fiecare vorbă rostită. Bătrânii consistorialiști dela Sibiu, ședeau în jurul unei mese, alături de cei doi canonici trimiși dela Blaj, fermecați cu toții de verbul înflăcărat al profesorului Simeon Bărnăuțiu. Toată luarea aminte a celor prezenți era îndreptată spre acest cerc. Doar apariția lui A. Treboniu Laurian, profesorul cu mare autoritate, care sosise din București în acea zi²⁾, va fi produs o mișcare și poate o întrerupere a discuțiunii. Intrarea lui Constantin Romanul a rămas neobservată și numai când modestul «necunoscut», cu obraji aprinși ceru cuvântul, pentru a face propunerea sa îndrăzneată privirile tuturor se pironiră asupra lui. Înalt de statură, slab și palid, aproape extenuat de o boală, care-i chinuie fizicul, tânărul cu bucle mari și cu barba tunsă după moda dela București, care schiță gesturi largi, va fi smuls un ropot de aplause dela auditorul entuziasmat. Dar, pentru cei mai mulți, cari s'au adunat să prăznuiască cu evlavie vecernia din ajunul clipei celei mari, Constantin Romanul era un «necunoscut». De fapt, tot ce știm despre acest tânăr, care va deține un rol important în dramatica desfășurare a revoluției, se leagă de episoadele atât de caracteristice ale procesului, care a alungat din Blaj pe profesorul Bărnăuțiu și a împărțit în două tabere pe credincioșii bisericii unite.

Născut în Pintic, un sat din județul Cojocnei, așezat nu departe de șoseaua, ce duce dela Reghin la Bistrița, el va fi crescut hrănindu-și sufletul cu minunata priveliște a Țibleșului, care

¹⁾ G. Bogdan-Duică, *Vieța și Ideile lui Simion Bărnăuțiu*, Buc. 1924, p. 86.

²⁾ După Memoriile inedite ale căpitanului Francisc Mihăilaș, în posesia d-lui I. Marțian din Năsăud.

se înalță spre cer, ca o stâncă uriașă și respirând aerul proaspăt al livezilor smălțuite cu floare, care dau un farmec rar acestor margini din câmpia Ardealului.

Numele de Roman îl poartă și azi țărani din satele învecinate Iuda și Dipșa. Paraschiva Romanul, bunica Inaltului nostru Regent și Patriarh, eră deasemenea născută în Pentic și înrudită deaproape cu profesorul Constantin. Cu 21 de ani fu el înscris, în toamna anului 1842, la seminarul teologic din Blaj ¹⁾. Probabil că unchiul său, profesorul Grigorie Moldovan din Blaj și preotul Ștefan Moldovan din Pentic, îl vor fi ajutat să-și termine studiile de liceu, deoarece rămăsese din copilărie orfan. Anii de teologie fură ca un preludeu al vieții sale sbuciumate. Constantin Romanul făcù parte din seria de clerici eliminați din seminar în anul 1843 pentru un act de revoltă în contra episcopului Lemenyi, iar când în anul ce urmă, se întoarse la Blaj, o boală grea începuse a-i mistui corpul. Apoi, în primăvara anului 1845 ieși de bună voie din seminar, după ce iscălise și el între cei doisprezece teologi, care, urmând cu curaj pe profesorii alungați dela catedră, adresară o serie de memorii și proteste către autoritățile ecleziastice ²⁾. Cinci dintre acești doisprezece clerici blăjeni au purtat câțiva ani mai târziu onorifica funcțiune de prefecti și tribuni, iar trei vor rămâne glorificați de-apururea ca martiri ai cauzei naționale. În acest chip își recrutase Bărnuțiu pleiada de tineri, care-l urmă în surghiun, părăsind haina preotească. Dar din fericire, pe cât pierdeă biserica unită, pe atât creșteă folosul neamului, căruia se închinară, cu tot devotamentul, ucenicii marelui apostol al naționalismului. Procesul cu episcopul Lemenyi, această luptă împotriva oportunistului biurocrației bisericești, a fost ca un cuvânt aducător de solie, în întunerecul, ce covârșise atunci cărările neamului nostru.

¹⁾ Date scoase din matricula seminarului din Blaj.

²⁾ Scrisoarea celor 12 clerici către canonicul Simeon Filep, profesor de morală, din 11 Martie 1845. Adresa acelorași către canonicul Constantin Alutan, din 16 Martie 1845. Petiția acelorași către vicarul general Simeon Crainic, din 18 Martie 1845. Cei 12 clerici către episcopul Leményi, în 18 Martie 1845. În arhiva mitropoliei gr.-cat. din Blaj. Copiate prin bunăvoința d-lui profesor Coriolan Suciu.

Pentru tânărul cleric Constantin Romanul sentința de condamnare a partidei lui Bărnuțiu căzù însă ca o grea lovitură. Unchiul său, profesorul Grigorie Moldovan, desbrăcat de darul preoției, fu nevoit să plece la Brașov, unde într'o muncă încordată își măcină în curând puterile, iar preotul din Pantic suferi deasemenea o pedeapsă disciplinară din partea episcopului răsbunător. Pe când ceilalți colegi se înscriau la academiile de drept din Cluj și Târgul Mureșului, bietului orfan nu-i rămânea, decât să treacă munții, spre a se opoși în Principate, unde tinerii ardeleni au găsit și atunci cea mai caldă primire. Astfel a ajuns Romanul profesor în București, la pensionul Schewitz, cam în toamna anului 1847.

Ne putem imagina procesul, ce se va fi petrecut în mintea fostului cleric dela Blaj, după ce a călcat în Bucureștii lui Vodă Bibescu. Dar nu avem nici o informație cu privire la timpul, pe care l-a petrecut aici. Abia târziu, în primăvara anului 1848 aflăm dintr'o scrisoare a colegului său, I. Axente Severul adresată lui Bărnuțiu ceva despre gândurile care îl munceau. Conduși de cei doi mari dascăli ardeleni, Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu, ei urmăreau cu sârg ¹⁾ mișcarea de redeșteptare națională, ce se îndrumase pretutindeni.

În deosebi Constantin Romanul avu ocazie să facă cunoștința fraților Golești și după ce se întoarse Bălcescu din Paris, va fi sorbit cu lăcomie verbul său întraripat, care fixă, cu o profetică intuiție, liniile mari ale programului național. Axente descrie în chipul următor această întâlnire: « *Un tânăr, Bălcescu, redactorul Magazinului Istoric, veni nu de mult din Paris și aduse mai multe extrase din « Revue de deux Mondes » le imparte pre la mai mulți. Intr'aceasta se cuprind pe scurt cele mai de frunte trăsături din Istoria Românilor. Tot acolo se zice, că « La Dacie est bornée naturellement pour être unie ». Eu n'am textul la îndemână, sper că Romanul va aduce o broșură și acolo.* » Articolul, despre care se face aici mențiune apăruse de fapt în numărul dela 1 Ianuarie al revistei franceze, scris de cunoscutul publicist Hyppolite Desprez, care preconiză cu căldură reînființarea vechei Dacii ²⁾. Fraza nu se găsește întocmai

¹⁾ Omagiu lui I. Bianu, Buc. 1927, p. 157 și urm.

²⁾ Anul 1848 în Principatele Române, I, p. 88 și urm.

în textul francez. Se pare, că Axente a citat-o numai din memorie, deoarece broșura a luat-o Romanul să o ducă în Ardeal, ca o nouă evanghelie a naționalității române. După ce înșiră provinciile românești și amintește că Transilvania e locuită aproape numai de Români autorul stabilește că: « Nistrul și Carpații, Tisa, Dunărea și Marea Neagră constituie o frontieră naturală în jurul acestor provincii felurite împărțite între trei mari imperii și acest vast teritoriu pare a fi predestinat pentru a cuprinde o singură națiune ». Eră pentru întâia dată, că tinerii noștri ardeleni își încingeau sufletul și își adăpau nădejile cu îndemnul generos, care venia din Franța. Cu ochii duși în depărtarea zărilor ei vor fi admirat nobila vervă a lui Bălcescu și în vreme ce ideea integralității naționale se închiegă ca o stâncă în sufletul lor, gândul le sbură, spre frații din Ardeal. Dintru început se răspândise svonul, că Românii s'ar fi răsculat în Abrud și la Câmpeni, pe urmă, una după alta soseau și la București știri tot mai lămurite despre primele mișcări ale Românilor din Ardeal, despre convocarea adunării naționale și despre lupta împotriva uniunii cu Ungaria. Axente ne povestește cât de nerăbdător eră « fratele Roman să știe toate mai deaproape ».

La 1 Maiu Constantin Romanul sosî la Brașov, împreună cu alți Ardeleni patrioți, care se îndreptau către Blaj. Poliția de frontieră care-i viză pașaportul află, că Romanul eră de naștere din Ardeal, că a fost dascăl în Muntenia și că, cece este foarte caracteristic, propagă ideea de a restabili imperiul Dacilor. Și judele regesc, făcu raport guvernului său, afirmând că a verificat din mai multe părți informația aceasta, care, totuș, pare să fie mai mult produsul fanteziei unor oameni alarmați de însuflețirea spontană a intelectualilor români ¹⁾. În Brașov Romanul s'a oprit pentru mai multe zile, ca să mângâie cele din urmă clipe ale bătrânului profesor nedreptățit, Grigorie Moldovan, care se sfârși într'un amurg de primăvară, câteva zile după ce nepotul său plecase ²⁾, cu mari nădejdi, spre Câmpia Libertății dela Blaj.

¹⁾ Iakab Elek, *Szabadsgharcunk*, Budapest 1881, p. 89.

²⁾ Gazeta de Transilvania, No. 36 (din 3 Maiu st. v.).

Astfel sosi Constantin Romanul la Sibiu, în ziua de 8 Maiu 1848, pentru a se arunca în vârtoarea revoluției. El aducea cu sine amintirile unei copilării pline cu mizerii și ale unei tinereți, care a fost prea curând osândită a cunoaște realitatea aspră. Dar în deosebire de cei mai mulți dintre contimporanii săi ardeleni, el avu norocul să respire, câțiva ani și aerul dela București, unde în societatea tinerilor patrioți, își lărgi orizontul politic. Deși nu se făcuse cunoscut printr'o activitate pe teren literar, totuș aveă să fie în curând apreciat pentru firea sa înflăcărată și pentru curățenia sentimentelor sale naționale. La adunarea dela 3/15 Maiu a fost ales între membrii comitetului «permanent» de sub președinția lui Șaguna și Bărnățiu. Câte visuri nu-și vor fi clădit în avântul lor tineresc cei dintâiu frunțași ai Românilor din Ardeal, care au luat răspunderea politică în prima fază după emanciparea de sub jugul secular al iobăgiei și cum se vor fi risipit ele, ca niște fantome fugare, după ce s'au ciocnit cu forțele adverse. Chiar delegațiile, care au plecat să prezinte rezoluția adunării naționale dietei din Cluj și împăratului dela Viena, au încercat cea dintâiu desiluzie. Comitetul național așteptă cu înfrigurare rezultatul intervenției, ce-o făcuse la guvernanții din Cluj, și la dieta feudală a Ardealului, prin cei 100 delegați conduși de episcopii Lemenyi și Șaguna. Dar așteptarea-i fu zadarnică. Ungurii solidarizați proclamară, la 29 Maiu, într'o pornire vijelioasă uniunea Ardealului cu Ungaria și în loc de a votă recunoașterea naționalității române, îi contestară și dreptul de-a delibera asupra soartei sale, iar guvernul se grăbi a lua măsuri pentru dizolvarea comitetului național sub cuvânt că numără între membrii săi și funcționari ai unui Stat străin, adică pe profesorii Bălășescu și Constantin Romanul. Nici dela Innsbruck, unde își găsisse refugiu slăbănogul împărat al Austriei, nu sosiră știri mai bune. Delegația română fu primită de două ori în audiență, odată sub conducerea lui Cipariu și Laurian și pe urmă a lui Șaguna, pentru a i se comunica rezoluția preînaltă, care confirmă uniunea Ardealului cu Ungaria și îndrumă națiunea noastră, la bunăvoința guvernului din Budapesta. Tinerii intransigenți ai comitetului, între care se numără și Constantin Romanul, desfășurară în răstimp o

activitate intensă. Când la Mihail gila strămoșească fu stropită cu sângele țăranilor români, iar guvernatorul căută să afle numele instigatorilor, el bănuia mai ales pe Bărnăuțiu, Iancu, Buteanu și Romanul. Aceștia patru împreună cu Laurian, Bălășescu, Papiu Ilarianu și tinerii Bătrâneau și Suciuc dela Cluj au format comitetul, care a rămas în Sibiu să îndrume politica poporului român. Dintre ceilalți membri unii au lipsit, fiind ocupați în altă parte, iar foarte puțini au început a se abține, desaprobând intransigența lui Bărnăuțiu și a tovarășilor săi mai tineri. La conciliabulele, care s'au ținut cu Sașii, până în 9 Iunie 1848, pentru a stabili un front comun împotriva uniunii cu Ungaria, i-a revenit un rol important și lui Constantin Romanul. Un an mai târziu, după înfrângerea imperialilor, gazeta săsească din Sibiu pusă la dispoziția armatei ungurești ¹⁾, găsind prilej să dea o revistă a politicii ardeleni, și să insulte pe tribunii noștri, făcând totuși excepție cu Constantin Romanul, pe care îl regretă, împreună cu toți liberalii veritabili, deși spune, că visase un mare imperiu daco-românesc.

La sfârșitul lui Iunie 1848, Romanul trimitea din Sibiu lui Alecu Golescu, o scrisoare, în care ne desvăluie o bună parte din ideile, ce-l frământau și în care se proiectează o lumină neașteptată asupra planurilor, ce le făuria, în intimitate, generația aceasta de vizionari ²⁾. Vestea despre revoluția din București și constituirea guvernului provizoriu trezi un entuziasm de nedescris în cercul tinerilor ardeleni și cuvântul aducător de solie răsună limpede în sufletul lor învăluit de primele decepții: « *Izbutirea cea norocită, ne dede și noauă un nou motiv de viață și ne-am bucurat prea mult* » scrie Romanul și adaugă « *acum așteptăm cu nerăbdare să vedem, cum va izbuti și în Moldova* ». Pătrunzând importanța covârșitoare a mișcării revoluționare din ambele principate pentru evoluția politică a poporului român, Romanul fixează de pe acum un axiom,

¹⁾ Siebenbürger Bote 1849 No. 40 din 13 April: ... « Die Tribunen suchten Ehrenstellen ... oder wie einige, die von wahrhaft Freisinnigen bedauert werden, (Roman Constantin) ein grosses Daco-Romanen Reich ».

²⁾ Anul 1848 în Principatele Române, II, pp. 136—39.

pe care, după căderea revoluției, îl va repetă cu atâta stăruință și Bălcescu: «*După cum stăm noi cești dincoace de Carpați, toată mântuirea Românilor atârnă dela unirea și bunăstarea Principatelor* ». Cât de simplu eră adevărul, ce-l întrevedeă limpede tânărul profesor ardelean și totuș câți dintre fruntașii noștri de seamă nu s'au rătăcit, căutând alte drumuri, care conduceau spre ținte străine. Pentru Constantin Romanul cel mai mare dușman al neamului eră panslavismul cu tendința Rușilor de a cuceri principatele române ». *De va pune Muscalul mâna pe principate, suntem pierduți* », spune el. Dar nici Burgul din Viena nu-i inspiră nici o nădejde. Impăratul neputincios, care n'a fost în stare să țină în mână frânele monarhiei sale, ci s'a refugiat la Innsbruck și s'a supus ca un fricos pretențiilor ungurești, eră pentru el un «*Turtă-dulce* ». În aceeaș vreme își da seamă perfect de cauzele, care se puneau în Ardeal deacurmezișul acțiunii naționale. Intervalul de câteva săptămâni, de când făcea politică, desveli o parte din ele, umplând cu îngrijorare sufletul său. Mai întâiu firește, Ungurii, care după Romanul «sunt dușmanii noștri de veacuri», pe urmă Impăratul, care «se guvernă de alții și mai cu seamă în trebile transilvane de Unguri ». Urmează Românii oportuniști «cari vânează dregătorii dela Unguri » și clerul, «episcopii și preoțimea, cari desmântă pe popor a nu lua arme ». Romanul crede apoi că «poporul nu-l putem învinovăți, că e lucru de mirare câtă stăruință a arătat și arată în toate părțile ». În sfârșit «lângă acestea se mai adaugă neaverea și sărăcia neamului nostru ». Ca o greutate de plumb apăsau aceste cauze balanța politicii românești din Ardeal, și deaceea, în clipa când se desprindea izbânda revoluției din București, se întărea tot mai mult în el convingerea, că «*mântuirea Românilor atârnă dela unirea și bunăstarea Principatelor* ». Teroarea stăpânirii se deslănțuia cu o furie nebună asupra patrioților noștri: «*face vor cu noi, ne despoaie de drepturi, ne sugrumă și Dumnezău mai știe câte nelegiuiri fac cu noi* ». Unirea cu Ungaria s'a desăvârșit și guvernul dela Budapesta făcea acum alegeri forțate pentru parlamentul său. Rezultatul logic al acestei frământări penibile, nu putea să fie însă decât insurecția sângeroasă: «*fără vărsare de sânge anevoie vom ieși la calea dorită* », spune

cu adâncă convingere, iar când vorbește de încercările Ungurilor, de a atrage pe cei câțiva delegați, care, în loc să vină acasă dela Insbruck, se opriră la Budapesta, el repetă cuvântul de ordine al tineretului: «*mai curând sau mai târziu trebuie să se adune nația iarăș la un loc*». Atunci va fi plecat dela Sibiu la Câmpeni, cu sufletul încărcat de mânie și Avram Iancu, după ce zadarnic ceruse comitetului rezistență înarmată împotriva dușmanilor seculari, și ca totdeauna la asemenea prilejuri, în mijlocul surescitării produse de situația disperată, vorbe grele cădeau asupra celor mai calmi: «*Bariț iară scrie cruciș, de nu știm ce să mai zicem*». Dar cărturarul dela Brașov, care luase parte în delegația dela Cluj eră măsurat, făcea loc în gazeta sa și la articole, care susțineau unirea cu Ungaria, publică circularele lui Șaguna, care îndemnă la moderațiune și dedea informații sumare despre proiectele Ungurilor și însărcinarea delegaților români, cari au rămas în Budapesta. Când, în 23 Iunie, sosi la Sibiu Alecu Russo, care povesti cele văzute la adunarea dela Lugoj, unde Eftimie Murgu se declară pentru o acțiune cu Ungurii, Romanul, se bucură «*că poporul și acolo e mai înțelept ca inteligenții*». Dar nici o decepție nu fu în stare să-i clatine încrederea în izbânda finală. «*Aceaste frații mei, sunt niște crize prin cari a trebuit să trecem odată și nicidecum nu disperăm, că și a face și a pătimi este a Românilor*». Dacă totuș destinul vitreg va covârși silințele luminoase, tineretului din Ardeal îi mai rămânea o ultimă soluție: «*Planul nostru este, că de ne vor strămtori să nu ne mai putem mișcă, atunci vom trece dincolo sau în Bucovina, de unde să putem tipări după plac*».

Pe deasupra acestor preocupări de actualitate însă e firesc să ne gândim, că și înaintașii noștri își vor fi pus adesea întrebară, care îi va fi chinuit în ceasurile de intimitate, când vor fi încercat să risipească negura, ce acoperiă ținta finală a luptei generoase. Intr'o clipă de sinceritate, poate sub impulsul veștilor dela București, Constantin Romanul așterne pe hârtie următoarea pagină, care ilustrează avânturile largi ale generației tinere din Ardeal în anul 1848.

«*V'am descris starea noastră, ca să știți cum stăm și cum să vă îndreptați. Să știți, că nu stăm așa precum ni se arătă*

dintru'ntâiu. Să știți și aceea, că ni s'au încurcat itele. Trebuie bine să ne luăm seama, că de nu va lucra tot Românul în interesul comun, suntem pierduți, că toate elementele s'au conjurat în contra noastră și toate elementele omogene astăzi umblă să se concentreze. Așa Italienii, așa Germanii, așa Slavonii. Apoi noi de ce să nu o facem aceasta, acum când ni s'a arătat epoca? Toți ne strigă, că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac? Trebuie deșteptată Europa, că numai prin ridicarea Daciei se poate împiedeca panslavismlul, precum l-a împiedecat de atâtea sute de ani. Ca să se informeze Europa despre aceasta, voi puteți face mai ușor, că aveți mijloace, pe care noi nu le avem ».

Mai târziu, în epoca alianței noastre cu Austro-Ungaria, s'a spus și s'a scris, nu odată, că asemenea idei erau premature, că ele n'au încolțit decât în capetele unor vizionari și că au stricat în mare măsură cauzei naționale. Dar cei ce au fixat asemenea aprecieri, aveau și ei înaintea ochilor numai interesele momentului, fără a-și aținti privirea în zarea, care se împurpură de cele dintâi raze ale soarelui aducător de viață nouă. Mărturisirea lui Romanul constituie certificatul de naștere al ideii de unitate politică la Românii din Ardeal abia scăpați de jugul robiei feudale și abia intrați în făgașul luptelor politice moderne. Deaceea înainte de a-și termina scrisoarea, după ce roagă « pe frații de peste Carpați », să-i scrie mai des și să-l informeze despre intențiile lor, revine la ideea sa, formulând-o lapidar: « *Și mai repetez încă odată, că de-viza noastră să fie formarea Daciei* ».

Pentru un asemenea tânăr entuziast eră deci firesc să treacă din nou munții la cea dintâiu chemare a prietenilor săi din București. În Ardeal deși eră evident, că pasiunile stavilite pentru moment, vor izbucni în curând, totuș comitetul național fu silit să aștepte desfășurarea evenimentelor, fără a le putea influența. Lacom de muncă, dornic de luptă și gata de jertfă pentru neamul său, Constantin Romanul veni la București în primele zile din Iulie 1848, pentru a se pune la dispoziția guvernului provizoriu. În 17 Iulie scriă un mic raport către Bărnuțiu și Laurianu, satisfăcut de cele văzute în Muntenia, unde se discută cu aprindere tocmai împrăprietă-

rirea țaranului, iar Bălcescu începuse opera de propagandă prin comisarii săi. Romanul fu însărcinat dintru început să facă parte din comitetul presei și să îngrijească corespondența cu Ardelenii, iar mai târziu fu trimis de Bălcescu și în provincie pentru propagandă. El chemă din Sibiu pe tovarășii din comitet, pe Buteanu, Papiu Ilarianu și Alexandru Bătrâneanu, cum și pe Pumnul « *fiindcă știu, că acolo nu mai pot deocamdată mișcă nimica și face trebuință și aici* ». Deasemenea îi da zor lui Laurian să se întoarcă la București. Incât privește pe Bărnuțiu, mesajul, ce-l trimite prezintă o deosebită importanță: « *Am vorbit și despre Domnia ta cu mai mulți dintre membrii guvernului, cari, și anume Ștefan Golescu mi-a zis, ca să Vă scriu, ca să vii încoace, măcar pe o săptămână, ca să Vă înțelegeți și să Vă trimiță unde vei putea lucra în cauza generală a Românilor. Politica de aici e ca acum ioți bărbații cu capacitate însemnată să se concentreze aici și să lucreze de aici. Eu încă cuget, că au drept. Ce zici și D-Ta? Mă rog răspunde-mi cât mai curând, că îmi dă zor St. Golescu, că ce zici și că scrisu-ți-am?* » El vorbește iarăș de *cauza generală a Românilor* și de acord cu Golescu, îndeamnă pe frații din Ardeal, să se orienteze după politica din București ¹⁾. Dar câtă vreme Bărnuțiu nu găsi răgaz să părăsească atunci Ardealul, Romanul servi cu deplin devotament, cauza revoluției muntene. In 20 Iulie, ascultând pe câmpul libertății dela București cuvântarea lui Ioan Brătianu, trimitea o entuziastă dare de seamă Gazetei din Brașov ²⁾, iar câteva zile mai târziu pregătiă alt material pentru a-l tipări în jurnalele de peste munți. Dar munca stăruitoare și enervarea continuă, în care trăiă îi mistuiră în curând sănătatea. In 25 Iulie zăcea bolnav la niște oameni buni, care îi deteră adăpost. « *Zac părăsit de D-zău*

¹⁾ Omagiu lui I. Bianu, p. 165.

²⁾ Anul 1848, II, pp. 652 — 54. « Această zi de 20 Iulie 1848 iar va fi însemnată în Analele Românilor cu litere de aur, ca și acelea din 9, 11 și 30 Iunie a. c. în cari Românii arătară de nou, că sunt adevărați strănepoți ai divului Traian și că sângele de Roman n'a încetat a circula în vinele lor, arătară că își iubesc patria și libertatea ca și străbunii lor, arătară că este un popor pașnic, civilizată, nu precum l-au descris dușmanii Românilor și demn de libertatea, după care oftează cu atâta sete de mai multe secole ».

și de oameni pe niște bănci de școală » scrie lui Bălcescu și se pare că numai atunci își aduse aminte că n'are nici un ban în buzunar. « *Stau pe capul altora de poate li s'a și urît cu mine, mai cu seamă de când căzui bolnav, m'aș mută și nu știu unde, că îmi lipsesc mijloacele* ». Cu multă sfială, temându-se a nu depăși « hotarele modestiei », cum spune, cerea ajutor dela Bălcescu. « *Eu, precum știți, că niciodată n'am vânat slujbe, că mi-ar fi rușine, fiindcă lucrăm pentru interes comun, ci ași dori să mă puneți în loc greu, unde să pot munci și folosi câtuși de puțin, că din mult puțin se face mult* ». In singurătatea din aceste zile se va fi gândit la modul cum s'ar putea intensifica mijloacele de propagandă și la serviciile, pe care le-ar putea aduce el revoluției, ca informator și corespondent cu Românii de peste frontieră și ca redactor la gazetele, care erau să fie tipărite. De bună seamă, că Bălcescu îl va fi ajutat să iasă din strâmtoarea pecuniară, în care se află, inspirându-i și curaj. Nu mult după aceasta, prin August, el pare mai apropiat de binefăcătorul său pe care-l agrăește « frate Bălcescule ». Înșănătoșit, cutreeră a vales Teleormanului, cu alți trei tineri ardeleni, ca să explice poporului noua constituție. Cine știe ce-i va fi pus în vedere Bălcescu, după ce a terminat misiunea de comisar de plasă, căci cu vădită satisfacție răspunde: « *Iar încât pentru secret, să nu faceți nimic, până nu mă voi întoarce, însă Te rog, ca nu cumva să spui nici măcar tovarășilor mei* ». Ne întrebăm, dacă a mai avut timp Bălcescu să facă ceva pentru tânărul ardelean. Credem, că nu, deoarece « secretul », de care vorbeau, nu ni s'a desvelit și în curând revoluția munteană își începea agonia, spre nesfârșita durere a tuturor Românilor. La 10 August Constantin Romanul iscăleă încă rezoluția, ce se dete lui Suleiman Pașa, dar la 6 Septemvrie 1848, cu sufletul răvășit de fiorii desnădejdei, el plecă în fruntea convoiului, cu un drapel în mână, ca să ardă Regulamentul Organic ¹⁾.

După căderea revoluției în București, urma lui Romanul se pierde și el apare din nou, pe câmpia libertății dela Blaj, abia către mijlocul lui Octomvrie. Pentru un asemenea om providența a fost însă largă și i-a dăruit din plin bucuria,

¹⁾ Pentru toate știrile acestea Anul 1848, II, 736, 738, III, 131, 320 și VI, 79.

de a-și adăpa neîncetat sufletul cu apa vie a naționalismului militant. Dacă înfrângerea de pe Dealul Spirei îi va fi risipit nădejdiile și dacă în refugiul, ce-l va fi căutat în munți, întors cu fața spre Ardeal, corpul său firav va fi suferit și puterile i se vor fi istovit, de sigur că pe câmpia dela Blaj el își va fi regăsit în curând echilibrul sufletesc.

În toamna anului 1848 Ardealul eră prins dela un capăt la celălalt de duhul cutropitor al răzmiriței. Suferințele seculare ale poporului românesc, se deslănțuiau, printr'o izbucnire furtunoasă și ura adunată în sufletul bieților iobagi amenință să se reverse iarăș ca un torent de lavă. Meritul comitetului național, care se reconstituî, zace tocmai în faptul că a știut să prindă într'un ritm unitar răzvrătirea, ce zvâcnea și să îndrume energiile populare răscolite spre o luptă nobilă pentru libertatea națională. Când, pentru a treia oară, în cursul aceluiaș an gloatele de Români se adunară pe câmpia libertății, situația politică se schimbase cu desăvârșire în urma conflictului declarat între dinastia habsburgică și guvernul maghiar. Noul comitet de pacificare pus sub conducerea lui Bărnăuțiu organiză acum națiunea, împărțind teritoriul locuit de Români în 15 prefecturi și numind în fruntea lor pe tinerii cei mai înflăcărați. Romanul sosi tocmai în momentul potrivit pentru a i se acorda conducerea unei prefecturi, a celei dela Reghin și organizarea legiunei a XII-a. Întocmai cum își făuriseră planul din primăvară, lui Axente îi reveni valea Ampoiului, lui Iancu Munții Apuseni, iar lui Romanul regiunea în care s'a născut și a copilărit.

Câmpia ardeleană din care numai partea estică o ocupă prefectura dela Reghin, prezentă atunci pentru noi un interes deosebit, atât din punct de vedere politic, cât și strategic. Mișcarea națională a pulsat toată vara anului 1848, cu o vigoare excepțională, deacurmezișul acestui ținut, unde marea proprietate ungurescă și regimul feudal au produs relații foarte înăsprite între țărani români și reprezentanții clasei stăpânitoare și unde prin apropierea de școlile Blajului, propaganda naționalistă s'a desfășurat dintru început cu toată puterea ¹⁾).

¹⁾ În arhiva primăriei din Tg.-Mureșului se păstrează actele unei anchete, care s'a făcut în contra preotului Ioan Munteanu din Mădărașul de câmpie, care în-

Deaceea primele acte de terorism le-a pus în practică guvernul unguresc pe câmpie, și cele dintâiu ciocniri sângeroase, în cursul revoluției s'au produs tot aici. Apropierea Săcuilor de acest teritoriu, vestit prin fertilitatea sa, îndemnă deasemenea comitetul să-i dea o atențiune deosebită. În afară de Romanul mai fură numiți și funcționară ca prefecti, pe câmpie, Alexandru Bătrâneanu, Florian Micaș și Vasile Moldovanu.

În 18 Octomvrie, când primi decretul de «*prefect al gardei naționale peste ținutul Mureșului de sus cu centrul în Sas-Reghin*», Romanul intră în toiul războiului civil dintre popoarele Transilvaniei. După ce însă Românii și Sașii puseră la dispoziția împăratului masele mobilizate de ei și sporiră în mod considerabil forțele înarmate ale comandamentului dela Sibiu, Secuii convocară și ei o adunare națională la care, declarând războiu celor două națiuni, horărîră a începe îndată acțiunea de combatere. Înaintînd în trei coloane, spre Mediaș, Blaj și spre Aiud ei urmăreau un îndoit scop: să distrugă cetele tot mai numeroase ale resculaților români, ajutați de forțele militare regulate și să restabilească legătura între blocul secuesc și marile centre ungurești de pe linia Cluj-Alba Iulia. Poate din pricină, că regiunea Reghinului fu ocupată de maiorul Urban, comandantul regimentului II de grăniceri, Romanul nu plecă îndată în prefectura sa, ci își organizează o legiune de 1.500 oameni, pentru a manevră pe teritoriul cel mai primejduit, în unghiul format de îmbinarea celor două ape de căpetenie ale Ardealului, Târnava și Mureșul. La sfatul ofițerilor imperiali, el își așeză mai întâiu tabăra la Mihălț, apoi la Cecălaca și Ațintiș, în vreme ce Axente străjuia pe malul drept al Mureșului, la Sân-Crai și Ciumbrud, iar prefectul Micaș ocupase un post mai avansat, la Iernut, în inima Câmpiei. Nu e nevoie să descriu aici toate fazele luptelor, pe care le putem urmări, pe temeiul rapoartelor păstrate, până în cele mai mici detațiuni. Rolul prefectului Romanul, care-și zice deacum Vivul, apare luminos în toată această vânzolare care a însemnat botezul de sânge al libertății noastre. Cetele de

torcându-se dela adunarea din Blaj, ar fi spus către mai mulți săteni « că Ardealul nu mai e Ardeal, ci România » (ungurește România și nu Oláhország).

Români au plecat la luptă, ca la un alaiu și s'au adunat în număr nesfârșit de mare privind spre prefectii și tribunii lor cu încredere deplină. Dar inferioritatea combativă a gloatelor improvizate se vădî în curând, pricinuită nu de lipsa de disciplină, cum ne-am închipui, ci de lipsa totală de arme și de ignoranța regulilor elementare strategice din partea conducătorilor. În vreme ce Săcuii erau foarte bine înarmați, cu puști și săbii luate dela regimentele grănicerești, legiunile noastre se luptau echipate numai cu furci, coase și lănci. Gloatele Săcuilor erau conduse de foști ofițeri, iar ale noastre numai de prefecti și tribuni improvizati de comandanți. Deaceea surprinse cu atâta ușurință cavaleria secuiască a contelui Lazar avantposturile române dela Sân-Paul în 27 Octomvrie și când legionarii noștri se retraseră în sat, pentru a se luptă până la cea din urmă răsufare, Săcuii barbari dădură foc caselor și îi prefăcură în scrum. Treizeci de legionari își pierdură atunci viețea și cu ei împreună și tribunul Bonta, care alergă, din comuna învecinată Ogra, să aducă în ajutor rezervele sale. În asemenea chip fură nimicite avant-posturile române dela Cipău și Șieulea, iar în 28 Octomvrie, întreagă legiunea lui Micaș dela *Iernut* fu înconjurată și măcelărită de brigada contelui Lazar. Legionarii, cari n'au căzut de plumbul dușman, fură cu toții spânzurați a doua zi, și a rămas de pomină cinismul, cu care, opt zile dearândul, comisarul guvernului, contele Gheorge Apor, se plimbă, printre șirul de furci, cu pipa aprinsă în gură, pentru a se desfătă de priveliștea feroasă. În aceeaș vreme, altă coloană de Unguri atacă legiunea lui Axente la Nojlac, izbutind să o surprindă și să o înfrângă. De bună seamă, veștile acestea vor fi înfiorat și pe prefectul legiunei a XII-a, căci acum Săcuii se apropiiau, je fiind și arzând tot ce găsiu în cale, spre tabăra dela Ațintiș. În 30 Octomvrie Romanul îi așteptă gata, după ce trei zile dearândul făcuse toate pregătirile. Sub groaza puhoiului, ce amenință, numărul legionarilor săi se îndoî. În momentul acela se oprișe acolo și căpitanul Leshan, cu 70 soldați dela regimentul arhiducelui Carol Ferdinand, dar se ferî de legiunea română și după ce mase o noapte în siguranță, a doua zi plecă spre Mediaș. Se vede, că succesele de până acum făcură

temerari pe Săcui, deoarece ei se năpustiră fără nici o precauțiune, asupra satelor, pe care le întâmpinară în drum spre vadurile Mureșului. La Ațintiș și Cecălaca fură izbiți la 31 Octomvrie de legiunea lui Roman. De astădată gloatele române smulseră învingerea completă și Săcuii decimați, s'au retras în plină debandadă. In zadar încercă atunci contele Lazar în trei zile consecutive, să rupă cordonul de fier și să-și facă trecătoare peste Murăș. Toate atacurile fură înecate în sânge și unul după altul, trei poduri bătute în pripă, fură distruse de legionari. In 3 Noemvrie întreaga coloană a Săcuilor se retrăgea în fugă spre Iernut și Târgul Mureșului, lăsând în mâna Românilor o imensă pradă, tot rodul jafurilor barbare, iar în 5 Noemvrie, când gloatele de pe Târnava Mică de sub conducerea tribunilor Bianu și Nicolae Pop, sprijinite de câteva detașamente de soldați regulați, reunite cu legiunea a XII-a, îi înconjurară la Iernut și Cuci, brigada săcuiască fu complet distrusă, husarii lor, împreună cu căpitanul Pünkösdy, fură luați prizonieri, iar comisarul guvernului abia izbuti să se strecoare la Târgul Mureșului și de acolo spre secuime. Soarta darnică răsplăti de astădată cu mână largă truda tinerilor noștri revoluționari ¹⁾.

Constantin Romanul va fi sorbit cu toată puterea bucuria acestei victorii, care-i învăluia sufletul cu nădejdi nouă. In ajunul mării bătălii el se simția bolnav. Fizicul său slab părea, că nu va fi în stare să supoarte oboselele atât de grele ale unei campanii de războiu. Totuș, cu o sfortare supraomenească, rezistă și în paroxismul luptei uită de suferința, care-l chinuie. Când bătălia se termină și legionarii săi porniau în pâlcuri să adune pe Săcuii împrăștiați, Romanul nici nu mai putea vorbi, atât eră de sfârșit de oboseală. Plin de îngrijorare tovarășul său, Axente Severu, îi scrie: « *Iii oțelit; strapațiile și neodihna te adusere în starea asta. Dacă ești bolnav caută-te și lasă toate!* » Dar în aceeaș vreme îi răspunde și Bărnuțiu, în numele comitetului național la un raport trimis în ajunul primei bătălii, comunicându-i pe scurt veștile îmbucurătoare:

¹⁾ Luptele descrise după rapoartele din *Die Romanen der öster. Monarchie II*, « Gazeta de Transilvania » 1848, No. 86—90 și îndeosebi Memoriile inedite ale căpitanului Francisc Mihăilaș. Cfr. V. Moldovanu, *Memorii*, Brașov 1896.

« Știrile, ce se primesc din toate părțile sună frumos pentru cauza noastră. Viena s'a bombardat și a căzut iară în mâinile împăratului. Aiudul a capitulat. Incă puțină răbdare și D-zău va face să triumfeze cauza noastră ». Din celelalte părți ale Ardealului veniau tot vești bune. De pretutindeni răsună limpede, ca dintr'o fanfară, cuvântul aducător de nădejde. Romanul plecă atunci la Blaj, unde se odihni câteva zile, apoi cu fizicul recreat și cu sufletul întărit plecă din nou « în lagăr », la Mihalț și Ațintiș. Dorul de-a trăi cu o clipă mai repede triumful nației, răzbi boala, dăruind din nou pe înflăcăratul prefect legiunii sale.

În răstimpul acesta comitetul națiunii române se sileă din răspuțeri să organizeze toate regiunile românești din Ardeal. După ce Ungurii au fost înfrânți aproape pretutindena și ultimele resturi de armată organizată se refugiau, prin pasul dela Ciucea, spre Ungaria, prefectii noștri aveau răgaz să se instaleze definitiv, asumându-și, după o prealabilă înțelegere cu comandamentul armatei imperiale, toată jurisdicția civilă. Constantin Romanul plecă deasemenea în prefectura dela Reghin, care îi fusese destinată dela început. În 22 Noemvrie sosi la Teaca, unde făcù un popas mai îndelungat. Se abătù apoi la Pintic, în satul copilăriei sale, la casa părintelui Ștefan Moldovanu. În serile de toamnă târzie, nepot și unchiu, vor fi țesut împreună visurile de mărire ale neamului și vor fi pus la cale organizarea prefecturii și a legiunii. În 29 Noemvrie el recomandă comitetului de comisar civil pe fostul pretore Gavril Dorgo și pe advocații români Ioan Pop Maier, Teodor Pop, Mihai Orbonaș și Ioan Bardoși, iar pentru comunele săsești pe G. Miller funcționar la poștă din Teaca. Comisarilor li s'a repartizat câte un district pentru a-l administră și li s'au dat instrucții detaliate. Comitetul național a confirmat alegerea acestor comisari și a numit de viceprefect pe preotul Ștefan Moldovanu. Cât privește legiunea a XII-a, Romanul a reorganizat-o complet, trimițând acasă pe oamenii recrutați la Blaj și la Ațintiș și înrolând tineri și bătrâni din prefectura sa. Contingentul legionarilor atinse și aici în curând cifra de trei mii, pe care îi așeză în tabără la Teaca, pentru a le face instrucția militară. Cele 104 sate din prefectură le

împărți în nouă tribunate, numind tribuni tot oameni tineri și însuflețiți, dintre care cei mai mulți au plătit cu vieța lor această glorie. Secretar al legiunii fu numit tânărul Ioan Archindeanu, iar instrucția militară fu rugat să o facă sublocotenentul dela Reg. II. Grăniceri, Axente Bozga. Exercițiile cu arma se făceau, cu mare regularitate în fiecare zi deoarece prefectul Romanul ținea mult să-i deprindă pe oameni în mânuirea armelor, pentru a trezi în ei conștiința puterii proprii și pentru a șterge din sufletul lor urmele robiei seculare. La început își întinse activitatea și dincolo de granițele prefecturii, spre Dej, Gherla și pe cursul de jos al Mureșului, dar comitetul național îl îndrumă îndată să nu depășească terenul, ce i-a fost delimitat și în urmare se mărgini la prefectura sa. Comunele care formau prefectura, nici pe jumătate nu erau românești, deoarece pe cursul de jos al Mureșului și spre sud-est începe teritorul etnic al Secuilor, iar între Reghin și Teaca se mai găsesc mici insule de populație săsească. Imprejurarea aceasta l-a determinat deasemenea pe Romanul să-și pregătească de atac legiunea, de îndată ce s'ar ivi vreo primejdie. Săcuii din prefectură erau, ce-i drept, dezarmați, dar prin munți vagabondau încă cete răzlețe, așteptând momentul potrivit pentru a se reface, iar pe malul stâng al Mureșului un șir întreg de comune săcuesti au rămas rebele, sfidând pe Români. Romanul hotărî să-i dezarmeze, să tragă o linie de apărare contra lor și să asigure astfel pe deplin pacea în cuprinsul prefecturii sale: «*Să tremure Săcuiul și Ungurul de Români, că noi destul am tremurat 500 de ani*», exclamă el într'un raport redactat atunci.

Dar în toiul acestei activități de restaurare a vieții românești, interveni, cum se știe, penibilul conflict dintre prefect și comandamentul trupelor imperiale. După izgonirea cetelor ungurești din Ardeal puterea reveni, de fapt, nu numai generalului comandant, baronul Puchner, ci și comitetului românesc, care o exercită prin prefectii și tribunii săi. Firește, că acest dualism nu putea să dăinuiască prea mult și că, mai vârtos în provincie fricțiunile erau de neînălăturat, din moment ce ofițerii împărătești se întâlneau cu tribunii, care atârnavau numai de ordinele comitetului. Dacă imperialii între cari

numărăm și pe grăniceri priviau cu oarecare dispreț la gloatele române și ofițerii lor ironizau adeseori pe prefectii și tribunii noștri, Români, de altă parte, îi detestau pentru lipsa de curaj și nepricepere, de care făceau dovadă, la fiecă ocazie. Chiar și între ofițerii, care erau de origine Români, lupta noastră n'a aflat înțelegere, decât la foarte puțini. Marea lor majoritate eră crescută în cultură germană și îmbibată de spirit străin. Ne putem imagina, ce impresie vor fi făcut asupra prefectului Romanul conflictele de acest soi cu ofițerii români din armata austriacă, și ce lovitură vor fi dat naționalismului său. La început conflictele s'au iscat din pricina rechizițiilor și a recrutărilor îndeplinite de prefectul român, pe urmă însă ofițerii împărătești și-au asumat dreptul să-i dea ordine și în ce privește conducerea legiunei. În 8 Decembrie el făcù cel dintâiu raport, apoi în 4 și 13 Decembrie 1848 se plânse din nou comitetului național cerând să facă intervențiile convenite, pentru ca să se curme arestările tribunilor și batjocorirea legiunii sale. În rapoartele către comitet Romanul desvâlă fără de ocol perfidia, ofițerilor împărătești, îi bănuia de complicitate cu Ungurii și își exprimă temerea de contrarevoluție, care se înscenă în dosul unor atitudini atât de îndoelnice. Comitetul din Sibiu firește că nu eră în măsură a-și îngădui un asemenea limbaj, ci îndemnă pe prefectul dela Reghin să reia relațiile cu locotenentul-colonel Urban și să caute a se înțelege cu ofițerii împărătești. «Deci, să ne ferim, fraților, a aruncă suspiciuni neadevărate asupra comandanților, cu atât mai puțin să vorbim de contrarevoluțiune, ca să nu cadă cineva în cel mai învederat pericol. Să fiți încredințați că înaltul general-comando voiește binele națiunii noastre și că iarăș comitetul priveghează cu neadormire asupra tuturor stadiilor, în care suntem. Să mai răbdăm până vom ajunge la port ».

În jumătatea a doua a lunii Decembrie, Romanul a plecat cu legiunea sa la Reghin și pe urmă la Gurghiu, ca să dezarmeze pe Săcui, iar între 19 și 23 Decembrie a făcut o expediție pe cursul de sus al Mureșului cu acelaș scop. În ajunul Crăciunului sosì cu întreaga legiune înaintea Târgu-Mureșului, cerând să fie lăsat a intră în oraș. Metropolita secuimii fu ne-

voită a-i deschide porțile și a privi cum defilează tinerii legionari, cu plete lungi, în costumele lor pitorești. Eră supremul gest de mândrie, cu care iobagii de altădată sfidau privirile încruntate ale Ungurilor și o nobilă satisfacție pentru prefectul Constantin Romanul și pentru tribunii săi.

Generația dela 48 a Românilor din Ardeal pare a fi fost sortită să plătească cu preț scump fiecare clipă de bucurie, pe care a resimțit-o în dramatica desfășurare a revoluției. Astfel, către sfârșitul anului 1848, Ungurii de sub comanda generalului Bem, izbutiră să spargă linia de apărare dela Ciucea, să străntoreze pe colonelul Urban și să-l asvârle în curând peste Carpați în Bucovina. Clujul fu ocupat și în curând ei se îndreptau victorioși spre secuime. Armata împărătească apelă acum din nou la ajutorul Românilor și prefectul Romanul fu solicitat cu stăruință să-i dea concursul. De fapt, el adună în toată graba, prin tribunii săi, pe toți oamenii capabili a prinde arma și deoarece i se cerea, trimise un număr considerabil de voluntari pentru armata lui Urban, care se sbătea în munții Bistriței¹⁾. Dar totul fu zădarnic. Imperialii părăsiră fără luptă, la 1 Ianuarie 1849 Târgul-Mureșului, pentru ca să facă loc trupelor ungurești, care sosiră abia cu două săptămâni în urma lor.

Zarea se întunecă din nou pentru revoluționarii noștri și anul, ce abia mijeă spulberă brusc visurile, pe care tânărul prefect le-a trăit o clipă, cu toată căldura și exuberanța inimei sale. În condica prefecturii, care ni s'a păstrat în cea mai mare parte tradusă de tribunalul marțial, ultima sa scrisoare datează din 2 Ianuarie 1849. Evident, a fost nevoit a se retrage în munți, deoarece câmpia ardeleană eră năpădită de armatele ungurești. În 12 Ianuarie scria din Toplița fostului comisar Gavril Dordo, care eră acum « membru al comitetului român » din Sibiu, și comunicându-i o informație de caracter personal, făcea aluzie la « năpasta », ce dete peste Români. Speranța în izbânda finală nu o perduse încă, totuș se pare, că sufletul său eră răzbit de îndoeală: *«Acum ce mai faci acolo, nu știu. Destul, că de vor merge trebile tot așa, apoi*

¹⁾ Toate știrile de mai sus în actele arhivei C. Romanul.

vai de națiunea noastră ». Peste opt zile o ceată de călăreți săcui, atacând pe neașteptate, în miez de noapte, casa tribunului Contai din Gudea, unde se refugiase, izbutiră a prinde atât pe Romanul, cât și pe viceprefectul Moldovanu și pe mai mulți tribuni din suita lor.

Cu mare alaiu, ei fură transportați, pe jos, la Târgul Mureșului. Când, obosiți de drumul greu, prizonierii cu mâinile legate în obezi, fură aproape să cadă, Săcuii sălbateci îi legară de cai, pentru a-i târi mai repede spre porțile orașului ¹⁾.

Timp de șapte săptămâni fu ținut Romanul sub zăvoarele temniței ungurești, unde toată vara anului 1848 tânjise Florian Micaș și unde, în toamna trecută, priveghiase două nopți scurte, tânărul tribun Vasile Pop din Nasna, înainte de a fi dus la spânzurătoare. Tribunalul marțial adunase material suficient pentru a-i dovedi vinovăția. La arestare îi fură confiscate două pistoale, ce le purtă în brâu și o sabie ținută cu argint și aur, care se păstrează și acum, în muzeul dela Arad. Pe urmă, toată arhiva prefecturii, ajunse în mâna dușmanului: o condică, în care erau înscrise cu grije còpiile scrisorilor, ce le trimitea și în care erau înregistrate tot felul de chestiuni, pe care trebuì să le rezolve în cele două luni cât dăinui prefectura dela Reghin, apoi circularele și scrisorile primite dela comitetul național și dela tovarăși și în fine tot ce privia organizarea și activitatea legiunii a XII-a. Se pare, că tribunalul amână pronunțarea sentinței, așteptând să fie traduse în ungurește piesele mai importante. Dar din ceace fu tradus atunci nu reeșea nimic compromițător. Ungurii ar fi dorit, firește, să-l traducă în fața curții nu ca pe un erou, care s'a luptat pentru neamul său, ci ca pe un hoț, lacom de jaf. Dar din hârtiile confiscate apărea limpede, că rechizițiile, ce le-a făcut serviau numai aprovizionarea legiunii și că ele au fost controlate totdeauna urmându-se exact prescripțiile generalului Puchner și ale comitetului național. Apoi l-ar fi

¹⁾ Păr. Protopop Ilie Câmpeanu din Tg. Mureșului îmi comunică următoarele: D-sa știe dela Nicolae Hurubă și Vasile Dóboreanu, cantor din comuna Varviz (jud. Ciuc), ambii legionari în legiunea XII, că prefectul Romanul s'a refugiat la Gudea în casa lui Contai, socrul lui Calini, unde l-au prins Săcuii din Ditrău și l-au adus legat de coada unui cal până la marginea orașului.

învinuit de acte feroce, pentru a prezentă execuția sa ca o dreptă vindictă. Dar nici o asemenea acuzare nu putea fi susținută cu probe. Romanul s'a purtat nobil cu dușmanii săi și când, în cursul ultimei expediții a prins în Gurghiu roo de Săcui înarmați, care se împotriviau, i-a tratat cu generozitate. Se pare, că el se apăra dârș și cu succes în contra unor asemenea acuzații infame. Gazetele din Cluj raportau, că prefectul prins la Târgul-Mureșului e un om foarte cult și că vorbește mai multe limbi europene¹⁾. O atmosferă de simpatie începea să învâluie personalitatea inimosului erou și însuș dușmanul înclină o clipă să-l trateze după cuviință. Dar Ungurii n'au înțeles nici măcar odată, în cursul luptelor seculare, să răspundă cu noblețe marilor antagoniști, răsăriți din sânul poporului român. Și de astădată au făurit un plan, care îi necinstește. Intr'una din primele zile ale lui Martie 1849 sub pretext că vor să-i ducă la Cluj și de acolo la Debrețin au scos din «cetate» pe prefectul C. Romanul și pe viceprefectul Ștefan Moldovanu, escortați de călăreți săcui. Plebea din oraș fusese înștiințată, ca să-i aștepte. Convoitul porni, dar în loc să țină șoseaua, care duce spre Cluj, o coti în sus, către Reghin. O mare mulțime de oameni îi înconjurase și îi însoția vociferând²⁾.

Legat în obezi fostul prefect pășea cu fruntea ridicată înaintea soldaților și din când în când, privirea i se încrucișă cu ochii blânzi ai bătrânului preot, care mergea alături cu trupul gârbovit.

Va fi simțit el oare pe obrajii îmbujorați adierea rece a morții? Va fi avut răgaz să-și recapituleze, sub fulgerarea clipei tragice, vieța sa scurtă, goana după libertate, lupta pentru națiune și jertfa unui vis, pe care l-a împletit cu toate fibrele inimei sale tinere? Iși va mai fi reamintit scurta frază ce o așternuse biruitoare printre slovele scrise pentru Alecu Golescu: «și mai repetez încă odată, că deviza noastră să fie formarea Daciei»??

¹⁾ Ziarul «Honvéd» din Cluj, 1848, No. din 18 Martie.

²⁾ Scenele următoare le descrie viceprefectul Ioan Oros Rusu în *Memoriile sale inedite* (la d-l Filimon, directorul Muzeului din Tg. Mureșului).

Urletele se înțețiau, mulțimea devenia tot mai amenințătoare și cercul din jurul celor doi captivi se micșorà tot mai mult. Când au ajuns la marginea orașului, pe hotarul comunei Sângeorgiu, la un semn convenit, călăii au tăbărit asupra lor, lovindu-i în cap cu ciomegele pregătite înainte. Sângele lor a înroșit pulbera drumului și sub ochii impasibili ai soldaților, complici la această infamă execuție, derbedeii au avut timp să scoată inelele și tot ce erà de preț din buzunarul victimelor. Cadavrele crunt mutilate și strivite de copitele cailor au fost aruncate pe o margine de șanț, unde au stat mai multe zile, până ce au fost astrucate în pământ. La căpătâiul lor nu știu să se fi așezat vreodată un fir de cruce. Doar legionarii lui Romanul, după ce s'a potolit furtuna, când vor fi trecut în preajma acestui loc sfânt, își vor fi descoperit capetele, evocând cu pietate figura luminoasă a prefectului martir.

Dar în vreme ce, pe valea Mureșului glia primitoare înghițeà pe un erou, ce izvodise un gând atât de semeț și trezise la viețã pe legionarii de pe câmpia Ardealului, comisia dela București instituită pentru a cercetã pe cei amestecați în fapte revoluționare, puneà următoarea încheiere, cu adânc înțeleș¹⁾:

« Către acestea fiind-cã se mai dovedește, că profesorul transilvănean, care a fost cu steagul în cortetul, ce a mers la palatul administrației spre a cere Regulamentul să-l arzã, se numește Costache Roman și s'a aflat profesor la pensionul lui Seviț până la trecuta lună a lui Maiu, deaceea se va face pohtire cinstitei Agii, să cerceteze unde se aflã acum acel profesor și să-l trimitã la comisie spre înfãțișare ».

Cercetarea reacționarilor dela București va fi rămas însă zadarnică de astădatã. Se pare că și compatrioții, prieteni și tovarăși, au cernut în curând peste mormântul său fără de cruce funinginea uitării. Numele lui Constantin Romanul fu înregistrat, ce-i drept, între victimele revoluției, dar nici un istoric și nici un gazetar nu luminează scãpãrarea de eroism și jertfa vieții sale. Drept vorbind, ce ar mai fi folosit să se

¹⁾ Anul 1848, VI, p. 79.

prezintă Burgului dela Viena meritele unui revoluționar, care purtă pe buze, cu stăruință, vestirea vestirilor neamului său. Doar Bălcescu și-a mai adus aminte de comilitonul de altădată, când a lăsat la Paris să-i graveze portretul alături de ceilalți eroi ai revoluției din Ardeal. Deaceea eu l-am adus aici, sub cupola Academiei, Domnilor Colegi, pentru a-i ridică un monument, reînviind o pagină glorioasă, în care se sbate dorul veșnic al Ardealului românesc. Căci nu în zadar, s'au risipit la obârșia fiecărei clipe de înălțare a neamului, atâtea comori de iluzii sfinte și de jertfe curate.

RĂSPUNSUL D-LUI I. LUPAȘ:

Iubite Coleg,

Ne-ai reamintit, iubite coleg, în câteva cuvinte introductive momentele principale din activitatea răposatului Vasile Pârvan, în locul căruia ai fost ales între membrii activi ai Instituțiunii noastre. Numele antecesorului, a cărui muncă ești chemat a o continua aci, în mijlocul nostru, într'un domeniu apropiat de al specialității sale, se găsește înregistrat în numeroase pagini ale Analelor Academiei Române din ultimele două decenii, ca și în Memoriile Secțiunii Istorice, în care s'au publicat rezultatele laborioaselor lui cercetări, precum și reflexiunile de ordin filozofic-istoric și poetic isvorite din aceste rezultate.

Dar ceea ce apare cu totul nou în discursul, cu care ți-ai ocupat locul de muncă în această incintă, este icoana vie și emoționantă, ce ne-ai înfățișat despre rolul dascălului ardelean Constantin Romanul în mișcările revoluționare din 1848—1849. Insuflețit de speranța, că-i va fi dat să vadă «mai curând sau mai târziu» toată nația românească «adunată iarăș la un loc», și de convingerea că mântuirea Românilor ardeleni «atârnă de unirea și bunăstarea Principatelor», el n'a pregetat să lupte cu egal devotament și pentru cauza revoluției din sudul Carpaților, alături de prietenul său Nicolae Bălcescu, și pentru desrobirea poporului ardelean luând asupra sa conducerea prefecturii dela Reghin și organizarea legiunii XII — într'una din regiunile cele mai expuse pentru elementul românesc. Pândit de grele primejdii, poporul român avea să răscumpere aci cu numeroase sacrificii de sânge îndrăsneala

de a se fi înrolat sub flamura luptelor pentru desrobire și libertate națională.

În pomelnicul mucenicilor neamului românesc locul lui Constantin Romanul, cel prins de Secui, ferecat în lanțuri, întemnițat și dat apoi pradă mulțimii sălbătăcite, care l-a ucis cu ciomegile în hotarul comunei Sângiorgiu, lăsându-i în pulberea drumului trupul mutilat, va trebui să rămână fixat de azi înainte împreună cu al celor schingiuiți pe roata dela Alba-Iulia, cu al celui sfârticat cu iataganele lângă Târgoviște și cu mulțimea celor sacrificați în crunta involburare din Ardealul anilor 1848—49 ca tot atâtea «jertfe ale clădirii», menite să cimenteze durabil temeliele României întregite, al cărei edificiu s'a înălțat victorios, la 1918, din valurile de sânge ale războiului mondial. Nenumăratele sacrificii eroice și mucenicești și-au primit în sfârșit răsplata, pe care eterna dreptate dumnezească nu lipsește a o revărsa asupra neamurilor, cari știu să rabde și să lupte cu credință. Nici sângele eroului-mucenic Constantin Romanul, pierdut în țărâna drumului dela Sângiorgiu, n'a rămas ignorat de justiția imanentă a istoriei: când idealul unității și libertății naționale, pentru care modestul dascăl ardelean și-a sacrificat cu entusiasm tinereța încă netrăită, a ajuns a se putea realiza «la plinirea vremii» în forma României de astăzi, fiul afirmativei sale nepoate Domnița Cristea din Toplița Română a fost înălțat prin încredere obștească la locul de conducere ecleziastică și politică, în care se găsește în timpul de față I. P. S. Sa Patriarhul-Regent Miron.

Poți avea, iubite coleg, satisfacția de a fi reușit cu prilejul intrării festive în incinta Academiei Române, să faci un act de dreptate istorică reînviind din pulberea uitării figura acestui dascăl erou și mucenic.

Înțelegând de timpuriu, că datoria istoricului este să oste-nească fără preget, dar totdeauna în limitele adevărului, pentru reînvierea vieții individuale și colective din mormintele nenumărate ale trecutului, ți-ai îndreptat atențiunea chiar de pe băncile școlii spre mormintele puțin cercetate ale arhivelor din țările învecinate, Jugoslavia și Rusia.

Urmând sfatul răposatului mitropolit dela Sibiu Ioan Mețianu ai părăsit liceul dela Blaj și ai plecat la liceul sârbesc din Novisad,

unde ai reușit a-ți însuși limba vecinilor și aliaților noștri în măsură deplină, ca să poți cerceta mai târziu arhiva din centrul metropoliei dela Carloviț, copiind din actele păstrate aci prețioasele documente privitoare la lupta îndârjită a Românilor ardeleni din secolul al XVIII-lea împotriva tendințelor habsburgice de a vâri, pe calea proselitismului religios, desbinarea sufletească între ei. Tot de acolo ai publicat și interesanta corespondență politică a episcopului ardelean Gherasim Adamovici care, deși străin după neam de turma păstoriiților săi, a înțeles să se identifice complet cu ei în luptele de revendicări naționale-politice din anii 1790—1792.

Ne-ai adus de-acolo și prețioasele fragmente din corespondența sârbească a lui Andreiu Șaguna, fragmente cari așteaptă să fie publicate. Ne-ai dat apoi în traducere românească părțile privitoare la Ardeal și la păstoriarea mitropolitului Sava Brancovici din cronica fratelui său Gheorghe.

Din arhivele rusești ai publicat informațiuni privitoare la călugării, preoții și vlădicii români, cari alergau în cursul veacurilor XVII și XVIII sub adăpostul aripilor ocrotitoare ale țarismului ortodox, de unde se întorceau adeseori cu daruri scumpe și cu întăritoare cuvinte de nădejde într'o apropiată scăpare de sub stăpânirea Turcilor «procleți», cum scria mitropolitul Sava Brancovici într'un memoriu al său către țarul Rusiei, arătând că «este în părțile acestea mare mulțime de creștini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toți aceștia așteaptă să fie de undeva năvală a creștinilor asupra blăstămatului de Turc, căci sunt în mare lipsă, necaz și strâmtoare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceștia toți ar fi cu oaste gata».

Rezultă din cuprinsul acestei scrisori, că vestitul mitropolit ardelean Sava în drumul său spre curtea țarului rusesc, era purtat și de gândul mare al salvării popoarelor ortodoxe de sub jugul musulman, cu sprijin rusesc, nu numai de dorința de a primi ajutoare pentru biserica sa, ruinată și încenușată prin invazia Turcilor și a Tătarilor în Ardeal.

Documentele culese din arhivele rusești ți-au servit materialul necesar pentru studiul publicat în Analele Academiei Române la 1912 sub titlul «Relațiile bisericii românești cu Rusia în secolul al XVII-lea». Acest studiu a fost apreciat favo-

rabil de către răposatul Ioan Bogdan, care și mai târziu când făcea, la 1916, propunerea să fii ales membru corespondent al Academiei, înțelegea să prezinte lucrările, ce ai publicat până atunci, ca pe unele ce se impun «ca lucrări de mână întâia» oricărui cunoscător de istorie românească.

Ai continuat de atunci, an de an, cu râvnă sporită cercetările istorice publicând contribuțiuni de interes pentru istoria Românilor din județul Aradului, pentru vechimea elementului românesc în Banat, pentru așezămintele tradiționale, despre care amintesc documentele relative la Vlahii din Serbia secolelor XII—XV, precum și pentru Vlahii și Morlacii din Istria.

Deasupra tuturor acestor contribuțiuni se înalță însă importanta monografie intitulată «Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea». Atât prin documentarea amplă și convingătoare, cât mai ales prin expunerea senină și obiectivă ai reușit să dai literaturii noastre istorice una din cele mai bune monografii, a cărei lectură luminează mintea și încălzește sufletul cititorului prin nenumăratele exemple de sacrificiu eroic, închinat fără șovăeală de simplii preoți și țărani ardeleni în lupta pentru apărarea ortodoxiei împotriva asalturilor formidabile, pornite asupra ei din partea celor ce, ocrotiți și încurajați de Habsburgi, începuseră a înspăimânta satele umile, făcând proselitism religios cu temnița și cu tunul. Sunt în cartea aceasta capitole, cari ar merita reproduse într'o antologie cu scopuri de educație religioasă și națională, spre a demonstra tuturor scepticilor din zilele noastre înalta valoare morală a tradiționalismului românesc, de puterea căruia s'au izbit și s'au sfărâmat, în cea mai mare parte, tendințele habsburgice de expansiune religioasă și politică asupra pământului și sufletului strămoșesc. Iar în anexe documentare dela sfârșitul întâiului volum se găsesc pagini, cari ar trebui cetite ca paginile din sinaxare sau ca pemiile obișnuite în preajma sărbătorilor de amintire a mucenicilor, bucuroși a sporî cu scump sângele lor sămânța creștinismului. Academia Română a remarcat cu bucurie apariția acestei scrieri valoroase, decernându-i în sesiunea din 1922 premiul «Adamachi».

În anii din urmă, dela 1924 încoace, ți-ai îndreptat atențiunea spre altă serie de luptători pentru desrobirea românilor ardeleni. După ce în pomenita monografie ai lămurit vieța și suferințele luptătorilor pentru desrobirea religioasă din veacul al XVIII-lea, în monografiile despre Avram Iancu și despre Ioan Buteanu ai dat caracterizări documentare despre eroismul acestor luptători pentru desrobirea națională-politică a Românilor ardeleni din veacul al XIX-lea.

În această serie de monografii istorice icoana, ce ne-ai zugrăvit acum despre Constantin Romanul, formează de sigur numai o verigă de legătură între cele amintite până aci și între cele ce vor urma să fie publicate mai târziu, pentru a întregi tabloul anilor înviforați 1848—1849, cari au cerut românilor ardeleni atâtea sacrificii de sânge.

Dându-ți seama, că istoria nu se resumă la cunoașterea trecutului, ci are ca element dinamic forța propulsivă de a contribui la îndrumarea prezentului și la pregătirea viitorului, nu ai stat la îndoială a pune învățămintele ei în serviciul problemelor de actualitate în vieța noastră națională din ultimile două decenii. În cadrele largi ale constituționalismului bisericesc din Ardeal, precum și în acelea mai restrânse ale secțiunii istorice a «Asociațiunii» dela Sibiu și dela Cluj ai muncit cu râvnă și cu pricepere, iar în ziua de 1 Decemvrie 1918 ți-a revenit rolul de secretar al Adunării Naționale dela Alba-Iulia, rol care-ți impune obligația de a restabili întreg adevărul cu privire la acest moment important al istoriei noastre contemporane, de câteori vei observa, că tendințe profane, străine de orice preocupare științifică, încearcă a induce opinia publică în rătăcire, îndepărtând-o de calea adevărului istoric. Prin analiza amănunțită, ce ai început a face în publicistica ardeleană «Unui proces istoric» desfășurat în zilele noastre, ai dovedit că nu-ți lipsește curajul de a ataca și problemele adeseori dificile ale istoriei contemporane, rămânând însă neclintit în slujba adevărului, potrivit cuvântului biblic: «până la moarte te luptă pentru adevăr și Domnul Dumnezeu se va lupta pentru tine».

Cei ce-ți cunoaștem și prețuim activitatea științifică și didactică de 20 de ani, privim cu deplină încredere la re-

zultatele muncii, pe care o vei desfășura în viitor alături de noi și împreună cu noi.

Suntem convingși, că în cercetările și lucrările viitoare vei fi povățuit, ca și în cele de până acum, de respectul necondiționat al adevărului și de râvna nobilă de a da, prin studiile istorice, generațiilor cari se succedea, putința să iubească trecutul, să înțeleagă prezentul și să creadă în viitorul patriei române întregite.

Ca ostaș al adevărului etern biruitor asupra tuturor ostilităților vremelnice, fii bine venit în mijlocul nostru, iubite coleg!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

